

SCRISORI ȘI INTRODUCERI SEMNATE DE RESPONDENȚII LA CESTIONARUL LINGUISTIC AL LUI B.P. HASDEU

ASTRID CAMBOSE*

În anul 2016, cu proiectul realizării unei ediții critice integrale a răspunsurilor manuscrise la chestionarul lingvistic al lui B.P. Hasdeu, îl contactam prin e-mail pe fostul meu profesor de la Universitatea din București, Mircea Anghelescu, adresându-i rugămintea de a participa, în calitate de specialist în varii aspecte literare ale secolului al XIX-lea, la revizia viitoarei transcrieri. Îmi îngădui să citez aici un fragment din răspunsul primit: „Cred că ideea de a publica dosarele răspunsurilor la chestionare este excelentă și va da rezultate de mare importanță. Mi-ar fi plăcut să particip cu mulți ani în urmă: îi spuneam, de altfel, acum vreo zece ani profesorului N.A. Ursu că vreau să lucrez la o istorie a felului în care învățătorii au participat la transformarea culturală a României până la Primul Război Mondial (evident, am un străbunic învățător printre cei care au dat răspunsuri la chestionarul lui Hasdeu)”. Străbunicul menționat, pe nume Gh. Săpunaru, învățător în comuna Urechești, de lângă Focșani, se numără printre respondenții la chestionarul juridic hasdeian. Mi-aș fi dorit să pot transcrie, la aniversarea profesorului Mircea Anghelescu, filele străbunicului său, învățător, care și-ar fi găsit în destinatarul darului cel mai avizat și mai implicat cititor. Moștenirea culturală trece din generație în generație în feluri, uneori, nespuse de încurajatoare, precum în cazul acestei povești de familie întrevăzute pentru o clipă prin fereastra modernă a unui e-mail. Dar, din păcate, nu am avut în timp util acces la Arhivele Naționale de la București, unde se găsesc răspunsurile la chestionarul juridic.

În trecutul recent al scrierii acestor rânduri, un alt dascăl al multora dintre noi se retrăgea în polul opus, cel trist, al spectrului evenimentelor, în tărâmul ascuns privirii noastre: profesorul ieșean Stelian Dumistrăcel. Așa se vor fi ascuns, de-a rândul, toți învățătorii „poporului” care au răspuns la întrebările lui Hasdeu, lăsând în urmă file de care aveau să se ocupe, timp de secole, urmașii.

Pentru o istorie a felului în care învățătorii au participat la transformarea culturală a României până la Primul Război Mondial merită în continuare strânse

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române – Filiala Iași, România (astrid.iasi@yahoo.com).

informații din toate sursele posibile. Paginile de față se dedică, așadar, dascălilor¹. Ele transcriu câteva dintre textele de prezentare care însoțesc răspunsurile la chestionarul lingvistic hasdeian (cel de care mă ocup și ale cărui volume le-am fotografiat). Sunt pagini în care, prin excepție de la regula de „intermediari discreți”, respondenții vorbesc despre ei înșiși, se prezintă, se justifică, îndrăznesc sau, dimpotrivă, se rețin de la exprimări prea sincere, dar, sub toate aceste forme diverse, poartă un dialog cu marele Hasdeu – care avea nevoie de ei. Printre învățătorii respondenți vor fi fiind mulți pe care profesorii noștri i-au întâlnit în scrierile lor de specialitate și, poate, chiar câțiva vechi dascăli care, pe căi neștiute nouă, îl vor fi întâlnit cândva și pe Gh. Săpunaru, colegul lor din celălalt chestionar.

George Barițiu republica în foaia „Transilvania”, în 1887, la trei ani după lansarea broșurii intitulată *Dotățiunea Carol I. Programa pentru adunarea datelor privitoare la limba română*², mai cunoscută astăzi cu subtitlul *Cestionar lingvistic*, întrebările cuprinse în chestionarul lingvistic hasdeian, cu intenția să dea publicului un îndemn mobilizator spre a participa la acțiunea de culegere:

Acea programă sau, dacă mai voiți, *Cestionariu* formulat de către auctorul său în 206 de întrebări cu rară agerime de minte, are de scop a pătrunde la toate tesaurele limbei noastre, care în scurtul period cam de *optudieci* de ani de când părinții noștri începuseră a ne cultiva limba și a-i aduna materialul ei în *vocabularie*, iară formele în gramatice, încă tot au mai rămas ascunse de ochii sufletești ai literaților noștri. [...] Pe acelea le caută, după acelea întreabă dn. Hasdeu în 206 moduri [întrebări, *n.m.*, A.C.] de trei ani încoace. *Cestionariul* său s-a tipărit înainte cu trei ani în câteva mii de exemplarie, din care s-au trimis în toate țările locuite de români, cu rugare ca acest studiu inocent să se împartă la literați și la alți cărturari. [...] Și oare la românii locuitori în Transilvania și în părțile Ungariei să nu se afle tesaure foarte prețioase, dară până acuma necunoscute, ale limbei noastre?³ (Barițiu 1887: 121).

Reluarea chestionarului în Ardealul unguresc presupunea, desigur, asumarea unui gest cultural cu potențial politic periculos; dincolo de patriotismul republicării transpare însă și nemulțumirea. Fără să fi fost nicidecum puține, răspunsurile, care actualmente se găsesc în fondul de manuscrise românești al Bibliotecii Academiei Române, București, „legate în 19 volume, format mare, având, după caz, de la 300 la 650 de file utilizate recto-verso, totalizând peste 8 500 de pagini scrise propriu-zise” (Cambose 2018: 393), nu atinseseră limita superioară a răspândirii teritoriale și chiar

¹ Prezenta introducere are rolul de a oferi o contextualizare a întâlnirii mele cu manuscrisele descrise în paginile care urmează. Or, accesul mi-a fost mediat de o serie de „dascăli”.

² Prima ediție a apărut la Tipografia Academiei Române, București, în 1884.

³ Am redat textul în transcriere actualizată, cu excepția câtorva termeni preluați *tale quale*, pe care i-am semnalat prin cursive. Ar fi interesant de comparat ortografia lui Hasdeu însuși, din ediția 1884 a chestionarului, cu ortografia lui Barițiu, care „corectează” și reface formele cuvintelor, conform propriilor vederi lingvistice.

a valorii documentare propriu-zise anticipate de Academia emitentă. Pionieratul specific atătora dintre actele lui Hasdeu trezise numai parțial entuziasmul scontat în rândul destinatarilor. Este soarta tuturor culegerilor indirecte. Chiar și în aceste condiții, materialele adunate sunt considerate în prezent „cel mai important fond folcloric manuscris din cultura noastră” (Mușlea, Bîrlea 2010: 25).

Respondenții lui B.P. Hasdeu, dintre care majoritatea erau învățători (sau, în rare cazuri, învățătoare), puțini erau profesori, unii erau preoți, economi, sachelari, egumeni, preoți învățători, și numai în mod excepțional culegători de folclor (Alexiu Viciu, I. Pop Reteganul, Romul Simu, Nicolau Grancea, Iuliu Tuducescu, Sofroniu Liuba, Tit Bud), își prefăteau de obicei răspunsurile printr-o scrisoare introductivă adresată marelui filolog la al cărui chestionar răspundeau, desigur, „cu onor”, cu „prea distinsă considerațiune”, cu „deosebită stimă și devotament” și „cu cel mai profund respect”, însă din însărcinarea și mai ales la ordinul ministrului Gheorghe Chițu, care transmisese circulara ministerială prefectului local, care dăduse, la rândul lui, ordin subprefectului, primarului, revizorului școlar sau protopopului în subordinea căruia funcționau:

Prin adresa primăriei locale, no. 4572, primind un exemplar [din] *Programa adunării datelor pentru limba română*, urmată ordinului d-lui subprefect, no. 4383, acesta de a d-lui prefect, no. 9997, derivat și acesta de adresa d-lui revisor școlar, no. 165, precum și aceasta de ordinul d-lui ministru [al] Cultelor și Instrucțiunii Publice, no. 7597, invitându-ne de a da răspunsurile cele mai bune la întrebările din menționata programă, subscrisul, cercetând în cuprinsul comunei cu amănuntul, am format aci anexatele răspunsuri, pe care, cu onoare, vi le transmit, spre a dvs. regulă (ms. rom. 3420, f. 422^r)⁴.

Am respectul, onor. domn, a vi-l înainta anexat de aceasta; spre regulă, vă rog a mi se elibera dovada cuvenită (ms. rom. 3431, f. 300^r).

Scrisoarea introductivă însoțește, după cum anunță expeditorii, un „tablău”/„tablou” (ms. rom. 3419, f. 2^r, 202^r, 206^r, ms. rom. 3420, f. 142^r etc.), un „buclet de date” (ms. rom. 3424, f. 411^r), un „caiet” (ms. rom. 3419, f. 138^r, 307^r, ms. rom. 3420, f. 100^r etc.), un „manuscris”/„manuscript” (ms. rom. 3419, f. 164^r, ms. rom. 3428, f. 439^r), un „script” (ms. rom. 3428, f. 2^r), un „memuar”/„memoriu” (ms. rom. 3425, f. 339^r, ms. rom. 3427, f. 16^r), un „esamplar”/„esemplar” (ms. rom. 3420, f. 106^r, ms. rom. 3421, f. 112^r), un „pachet” (ms. rom. 3420, f. 114^r), un „dosier” (ms. rom. 3421, f. 21^r), o „colecțiune” (ms. rom. 3423, f. 6^r, ms. rom. 3427, f. 48^r), un „catalog” (ms. rom. 3421, f. 317^r, ms. rom. 3422, f. 285^r, 286^r), o „copie” (ms. rom. 3421, f. 15^v), un „text”/„thecest” (ms. rom. 3422, f. 46^r, ms. rom. 3422, f. 205^r, ms. rom. 3423, f. 47^r, ms. rom. 3428, f. 182^r) sau o „listă” (ms. rom. 3419, f. 188^r, ms. rom. 3421, f. 310^r) cu răspunsurile propriu-zise. Deși în broșura chestionarului se indica respondenților ca „răspunsurile să se adreseze d-lui

⁴ Am transcris într-o formă cât mai apropiată de original răspunsurile manuscrise citate în corpul articolului, iar în anexă le-am dat atât sub forma din manuscris, cât și în transcriere actualizată.

B.P. Hasdeu, la București”, unii dintre expeditori le adresează fie revizorului școlar, fie ministrului Gheorghe Chițu, arătând în acest fel cui anume i se datora de fapt osteneala lor de a scrie respectivele răspunsuri. Tabloul general al scrisorilor introductive arată, pe de o parte, faima lui Hasdeu și a Academiei Române, întrucât majoritatea răspunsurilor au în vedere satisfacerea cerințelor onoratului membru ori ale înaltului for, și, pe de altă parte, limitele practice ale acestei faime și complianța mai frecventă a respondenților la ordine și/sau presiuni administrative.

Privit prin lupa ideologiei demistificatoare pe care ne este mai comod – cel puțin unora dintre noi – s-o activăm cu orice ocazie, corpusul răspunsurilor ar putea părea o „regie” a elitelor în reprezentarea unei culturi fals populare. Privit prin lupa potrivnică, a ideologiei naționaliste și paseiste, corpusul riscă să fie luat drept un îndreptar de folclor „național”. Niciuna dintre cele două vederi extreme nu se pliază însă pe fizionomia acestui macrotext cu sute de autori, extrem de ofertant la toate nivelurile de analiză și la fel de puțin unitar, în ciuda faptului că punctul de pornire al tuturor pieselor care-l compun a fost același: chestionarul cu 206 întrebări al lui Hasdeu. Ne vom opri, în rândurile ce urmează, mai ales asupra unor detalii revelatoare pentru implicarea practică a respondenților în adunarea și redactarea materialelor. Vom insista asupra faptului că respondenții erau *persoane concrete*.

Unele reproșuri ale respondenților, nespecific adresate, însă menite, desigur, cui ordonase culegerea datelor de teren, transpar cu ușurință din scrisorile de prezentare a materialului: că li se impusese să răspundă până la finele lunii în care primiseră broșura cu întrebări (ms. rom. 3418, f. 13^r), iar „pentru asemenea programă ar fi trebuit un timp mai îndelungat, spre a ne putea procura idei mai esacte, ca să putem conrespunde cerințelor d-astră” (ms. rom. 3427, f. 393^r), că nu mai aveau timp și pentru „cultura intelectuală”, odată ce erau siliți să muncească la câmp spre a-și întreține familia (ms. rom. 3418, f. 290^v), că au lucrat suplimentar pentru chestionarul lui Hasdeu, „întrebuințându-mi timpul de recreații pentru consultațiuni cu poporul” (ms. 3420, f. 235^r), astfel încât „în tot timpul cât am fost liniștit am procedat cu scrierea acestuia” (ms. rom. 3421, f. 233^v), în condițiile în care retribuția de învățător era inacceptabil de mică, „deși fără familie, dar aci în țeară la noi din un salariu dăscălesc de abia poate omul trăi de pe o zi pe alta, necum să mai poată pune ceva la o parte pentru afaceri literarie, ori chiar pentru zile negre” (I. Pop-Reteganul, ms. rom. 3435, f. 266^v).

Majoritatea expeditorilor consideră însă o onoare să răspundă la chestionarul și la cărțile poștale ulterioare prin care îi consulta distinsul membru al Academiei. Craioveanul N.P. Guran, pasionat etnograf și culegător de folclor, se adresează din proprie inițiativă lui Hasdeu, trimițându-i un valoros material cu explicații și desene, însoțit de promisiunea unor viitoare servicii de același fel: „Ocupațiunile mele punându-mă foarte adeseori în contact cu țăranii, aș fi foarte fericit dacă// mi-ați da voie a vă servi și în viitor cu orice v-ar trebui relativ la agricultură și alte meșteșuguri țărănești” (ms. rom. 3422, f. 143^r, 144^r). Învățătorul T. Poppescu, din Chiojdu-Bâsca,

plaiul Buzău, își completează răspunsurile cu lămuriri suplimentare, la cererea lui Hasdeu: „Am onoare a răspunde cât mai urgent la cele trei cestiuni pretinse de d-voastră prin cartea poștală din 14 oct[ombrie] c[urent], pe care am priimit-o la 21, această lună” (ms. rom. 3419, f. 44^r), și încheie arătându-și disponibilitatea: „Sum gata a vă servi la orice cerere” (ms. rom. 3419, f. 47^v). La fel, învățătorul N. Coman, din Maxenu, plasa Câmpul, expediază după numai trei zile lămuririle suplimentare cerute: „La întrebările ce Domnia Voastră-mi faceți prin cartia postală din 2 iunie 1885, pe dată am și notat mai pe larg următoarele răspunsuri ce eu am putut culege, precum se arată mai jos, pe care mă grăbesc a le trimite Domniei Voastre, spre cele de cuviință” (ms. rom. 3419, f. 136^r). Un foarte valoros set de răspunsuri, tratând primele 143 de întrebări din totalul de 206, se încheie cu o frază în spatele căreia întrevădem o dramă personală: „N.B. M-am oprit aci deoarece boala de care sufăr de 4 luni nu m-a iertat să merg mai departe. Învățător, B. Ionescu” (ms. rom. 3421, f. 260^v).

O parte dintre scrisori conțin aprecieri la superlativ, destinate atât „venerabilului” domn Hasdeu, cât și „sacrei lucrări propuse” (ms. rom. 3420, f. 446^r), „sublimul dumneavoastră [de]mers” (ms. rom. 3432, f. 294^r), „edificiul sacru, columna, piramida eternă a rostirii, a limbei poporului” (ms. rom. 3428, f. 350^r). Admirație dublată de realism dovedesc unele aprecieri juste privind „prețioasa, dar colosala operă ce v-ați propus” (ms. rom. 3422, f. 3^r). Desigur, realistă era și temerea din cuvintele regelui Carol I, finanțator al *Programei pentru adunarea datelor privitoare la limba română*: „Într-adevăr, lucrarea aceasta este foarte întinsă, poate chiar nemărginită” (Hasdeu 1884: 2); în ciuda temerii exprimate însă, regele a știut să încline balanța în sensul optimismului, intuind că se va naște o operă care, chiar dacă amenința să rămână neîncheiată, va avea o valoare culturală de excepție. Una dintre cele mai inspirate formule de prezentare îi aparține învățătorului doljean D. Constantinescu, din Negoiești, plasa Amaradia, care își numește contribuția „tributul văduvei”, făcând aluzie la bine-cunoscuta parabolă evanghelică: „Este incontestabil că lucrarea Domniei Voastre în ce privește marele etymologic al României este una din cele mai de căpetenie, pentru care la rândul-mi dau tributul văduvii” (ms. rom. 3422, f. 330^r).

Uneori, respondenții apreciază că scopul lui Hasdeu nu se prea poate ilustra prin exemple luate din vorbirea și obiceiurile comunei lor, care „s-a modernizat” (!): „Văzând întrebările Domniei Voastre prin care voți a afla vorbele stricate (*sic!*), vorbele străine, credințele, moravurile, obiceiurile și apucăturile poporului din localitate, cu onoare vin a vă face cunoscut că nu voi putea răspunde decât la câteva întrebări, deoarece vorbirea în această comună este pe cât se poate de regulată. Cuvintele, obiceiurile și apucăturile locuitorilor sunt pe cât se poate corecte, căci comuna este formată de însurăței, mai toți rezerviști, cari știu puține *moftologii bătrânești* [*subl. m., A.C.*] și se leapădă chiar de cele ce știu” (ms. rom. 3432, f. 233^r).

Unii respondenți se implică entuziast în munca de culegere a datelor, mai ales dacă intervine și un interes personal. Așa este cazul învățătorului N. Țărcuș, din

comuna Piscu, plasa Siret, județul Vaslui, care îi trimite lui Hasdeu, alături de materiale, o scrisoare, „rugându-vă cu astă ocazie, onor. Domn, că, dacă aceste răspunsuri vor trece prin essamenarea Domn[iei] Voastre, [răspunsuri] la care am tractat multe cestiumi de la țeară, precum nunta țerenească cu toate obiceiurile ei populare, descântecele, burueni etc. etc. și constatându-le că merită o deosebită atențiune, atunci vă rog respectos ca această// lucrare să mi se considere ca temă pentru al patrulea gradație ce cu începerea zilei de 15 octomvrie viitoriu an[ului] cur[ent] 1885, intru în al 20-lea an al misiunii mele de învățători rural” (ms. 3420, f. 356^{r.v}). Învățătorul Țarcuș avea conștiință de autor privind micromonografiile redactate și spera ca munca să-i folosească și lui, nu doar patriei. Cu sârguință lucrează la adunarea datelor într-un „memuar” și învățătorul ieșean I. Vasiliu, din Gropnița, plasa Copou, adăugând la materialele trimise și o epistolă în care dezvoltă „rugăminte sufletească” de a primi, prin intervenția lui Hasdeu, un transfer din satul Gropnița în satul Focuri, unde își avea casa părintească⁵ (ms. rom. 3425, f. 337^r–338^v).

Învățătorul buzoian Al. Georgescu, din Găvănești, plasa Câmpul, capacitat după citirea integrală a întrebărilor, redefișește chestionarul, dându-i fără să bage de seamă un alt nume, mai adecvat conținutului decât cel dat de Hasdeu însuși: *Cestionaru relativ la adunarea datinelor* [subl. m., A.C.] *usate și întrebuințate în limba poporului* (ms. rom. 3419, f. 86^r); tot despre un chestionar asupra datinilor se vorbește în scrisoarea introductivă a învățătorului V. Magheru, din Cuca, plasa Siret (ms. rom. 3420, f. 83^r), și în cea a preoților Th. Sirieanu și D. Râpă, din Smulți, plasa Siret (ms. rom. 3420, f. 406^r, 414^r) ș.a. La fel înțelege solicitarea hasdeiană și învățătorul constănțean Gh. Adam, din Urum-bei, plasa Hârșova, rebotezând chestionarul *Programa datelor relativ la obiceiuri și pronunțare* [subl. m., A.C.] (ms. rom. 3419, f. 321^r).

Foarte bine informat, învățătorul D. Gavrilesco din Gârliciu, plasa Hârșova, notează ca titlu al materialelor trimise: *Răspunsurile date la întrebările prevăzute în Chestionarul privitor la întogmirea marelui Etimologic al limbei române* [subl. m., A.C.] (ms. rom. 3419, f. 270^r); va fi discutat despre chestionar, poate, cu învățătorul din Topal, C. Mihăilescu, în reformularea căruia se oglindește respectul, nu însă și înțelegerea de fond: *Răspuns la cestionarul pentru întocmiria etemologiei [sic] române* [subl. m., A.C.] (ms. rom. 3419, f. 319^r).

Unii respondenți înțeleg greșit însă fondul acțiunii lui Hasdeu. Astfel, scuzându-se pentru numărul redus de întrebări la care răspunsese, învățătorul I. Verdianu, din Cârliști, plasa Muntele, îl asigură pe Hasdeu că motivul nu e neglijența, „căci și eu port tot acel interes ca și d-voastră, de a vide uă dată stabilită forma scrierii și a vorbirei prin o gramatică radicală, ca astfel să nu mai fie parțialități, ci o singură uniformitate [subl. m., A.C.], după cum este în alte țări” (ms. rom. 3428, f. 128^r). Pe dos decât Hasdeu însuși vedea lucrurile și preotul învățător mehedințean G. Pășcășanu, din Braniște, plasa Câmpul (ceea ce nu l-a

⁵ A se vedea textul integral în anexă.

împiedicat să dea răspunsuri foarte potrivite cu așteptările filologului): „Văzând mult prețioasa operațiune a Domniei Voastre prin care *vreți a pune uă corectă vorbire în limba poporului român* [subl. m., A.C.], subsemnatul am format alăturata programă despre vorbirile poporului cum le usază în această localitate” (ms. 3427, f. 22^r). Cucerit de ideea de corectitudine, învățătorul C. Drăghicescu, din Bistrița, plasa Ocolul, Mehedinți, îi demonstrează lui Hasdeu într-un „memoriu” că „dialectul limbei” unui popor este măsura culturii și civilizației sale, „când este bogat de vorbe pronunțate după regulile gramaticale și fără forme diferite după localități”, iar credințele și obiceiurile sale „sunt uniforme și nu deviază de la regulile buneii cuviințe, în toată întinderea teritoriului acelu popor” (ms. rom. 3427, f. 16^r). Hotărât lucru, în regiune sufla un teribil vânt al progresismului, încât și un alt învățător din zonă își transmite cu patos inocent convingerile, inverse față de toată filosofia pe care se sprijinea ideea *Dotațiunii Carol I* și a marelui dicționar etimologic: „Colecțiune de toate obiceiurile (*usurile*) ce să consideră ca deviațiuni de la limba maternă, de la credința pură, și formează în mijlocul societății românului un blam [subl. m., A.C.], reducându-l prin aceasta la a fi considerat ca nedeslipit de acele timpuri triste. Memorii adunate de M. Sărbulescu, învățătorul școlii din comuna Comănești, plasa Cloșani, jud. Mehedinți” (ms. rom. 3427, f. 48^r). Amuzantă trebuie să fi fost pentru Hasdeu mai ales scrisoarea în care învățătorul Ioan Negrescu, din Rogoșeni, plasa Prut-Horincea, îl anunța nici mai mult, nici mai puțin decât că îi trimite anexat „un exemplar *Etymologicumu magnumu Romaniae*, care conține toate cuvintele vechi ce le vorbește poporul nostru de aici” (ms. rom. 3420, f. 126^r, 127^r)!

Învățătorul din comuna buzoiană Glod Siliștea se arată prudent: nu-și trece numele pe răspunsurile trimise; nu este singurul care omite să se semneze, dar cazul lui este interesant deoarece în același timp inovează în domeniul ortografiei: folosește un semn diacritic special, punând pe *e* un punct ca la *i*, astfel încât grafia rezultată (*carê, localitățêi*) să îl mulțumească pe onoratul academician atât dacă acesta ar fi preferat forma *care* și genitivul în *-ei*, cât și dacă ar fi preferat forma *cari* și genitivul în *-ii*... Nu este un caz izolat. Intimidați de faima marelui B.P. Hasdeu, mulți respondenți încercau să evite, în fel și chip, ca niște școlari prinși cu lecția neînvățată, aprecierile critice ale profesorului. Unii își cereau anticipat scuze pentru greșeli. „Formând” un caiet cu răspunsurile, învățătorul Petru Petrovici, din Berești, plasa Horincea, nota: „Astăzi vă înaintesc [*sic*] acel caiet, rugându-vă respectos a fi scusat de orice greșale voi fi făcut în scriere și compunere, fiind grăbit de autoritatea în drept” (ms. rom. 3420, f. 42^r); învățătorul teleormănean I. Comănescu, din Voivoda, plasa Marginea, mărturisea că autorul răspunsurilor anexate (adică el), „din lipsa de timp, mai cu seamă, face parte dintr-o clasă de oameni puțin inițiați pe tărâmurile teoretice și practice ale luptelor științifice ce au de bază educațiunea și instrucțiunea poporului român” (ms. rom. 3432, f. 294^v); învățătorul dâmbovițean Ștefan Istrătescu, din Cobia, plasa Cobia, solicita „să binevoiiți a scusa erorile de stil ce se vor fi strecurat” (ms. 3421, f. 80^r); preotul C. Alessandrescu, din Bistricioara, plasa Muntele, ruga „pre onorabilii

cetitori pentru a nu lua în considerație greșelile ce vor găsi, atât gramaticeste, pe cât și ortografic” (ms. rom. 3428, f. 39^v); „corpul învățătoresc” de la „școala grănițerească din Sina [Jina], pretura Mercurei, comitatul Sibiului”, cerea „scusă pentru erorile obveninde în decursul acestei lucrări” (ms. rom. 3435, f. 328^v) – trebuie subliniat însă faptul că unii dintre cei care își exprimau astfel de temeri au dat răspunsuri excelente din toate punctele de vedere, iar nesiguranța reprezenta, în cazul lor, mai degrabă o *prise de conscience* asupra dificultăților sarcinii de care se achitau.

În preambulul *Dotățiunii Carol I*, Hasdeu le cerea viitorilor respondenți „1. A nu răspunde la toate cestiunile, ci numai la acelea în privința cărora corespondentul e în deplină cunoștință de cauză. [...] 4. A transcrie vorbele și frazele cât se poate mai fonetic, adecă întocmai așa cum le rostește poporul” (Hasdeu 1884: 4). Prima cerință a fost îndeobște respectată, dovadă fiind numărul mic de confuzii care există în răspunsurile primite. Cât despre cea de a doua, privind adecvarea la formele graiului local, întărită și de îndemnul de a se aduna „datele” cu precădere de la bătrânii satelor, spre a rezulta un tablou cât mai adevărat al vechii civilizații românești, ea a dat naștere unei impresionante varietăți de notare în scris a discursului oral la care se raporta fiecare dintre sutele de respondenți la chestionarul lingvistic hasdeian. Problema ortografiei de sfârșit de secol XIX este una extrem de complexă. Am mai abordat-o în alte articole, fără a o epuiza, desigur:

Pentru contextualizare, este necesară mai întâi o schiță a peisajului filologic al sfârșitului de secol XIX, când își elaborau respondenții lui Hasdeu materialele. Alfabetul latin era numit, în anii 1880, „alfabetul adoptat”. El era obligatoriu, dar punea serioase probleme de scriere chiar și învățaților vremii. Scrierea fonetică (cu alfabet latin) era asimilată principial celei chirilice și reprezenta tendința novatoare, în vreme ce Academia moșteneva o lungă tradiție latinizantă. Erudiții se înfruntau copios în bătălia ortografică etimologico-fonetică. Rezultatul acestor tulburări a fost o nesiguranță generalizată cu privire la forma scrisă a limbii. Astfel, *principiul fonetic* și cel *etimologic* își creau, pe rând, adepți și oponenți care schimbau uneori taberele (cum a făcut-o, de altfel, și Hasdeu). Dacă teoria era instabilă, în practică, tipăriturile care promovau teoriile lingvistice în vogă se resimțeau și ele de pe urma instabilității ortografice, fiind greu de descifrat la o primă privire. [...] În 1881 – cu numai trei ani înainte de lansarea chestionarului lingvistic hasdeian – se publicau „primele reguli ortografice ale Academiei Române, menite să ducă la unificarea aspectului *scris* [*subl. m., A.C.*] al limbii literare” (Gheție 1978: 20). Așadar, nici măcar limba *literară* nu era fixată și nu era ușor de redat în scris la acel moment. Cu atât mai mare era dificultatea de a atinge standardele lui Hasdeu, care le cerea respondenților săi să redea aspectul *vorbit*, adică să transcrie *fonetic* limba *țăranilor*. Fiecare dintre respondenții lui Hasdeu trebuia, pur și simplu, să reia pe cont propriu lupta pe care Titu Maiorescu o dusesse cu puțin timp în urmă, în anii 1860, când imaginase o primă formă, aproximativă, a sistemului general de redare cu alfabet latin a unei limbi până

atunci transpusă prin slove chirilice. Fiecare învățător, fără a fi un Maiorescu (adică fără instrucția și calitățile excepționale ale criticului junimist), trebuia să caute *ad-hoc* modul grafic de a reda niște cuvinte pe care la școală nu le preda și care, mai mult, erau chiar acele cuvinte pe care Academia se străduia, prin eforturile lui Hasdeu, să le afle din gura poporului și să le tezurizeze. Respondenții aveau, deci, sarcina deloc ușoară de a imagina, adeseori în premieră, forma grafică a unor cuvinte, expresii și enunțuri care circulau numai oral. Cu atât mai greu de făcut era acest lucru, cu cât graiul răspunsurilor era mai intim, mai regional, mai expresiv. Tocmai ceea ce căuta Hasdeu – „fântânele” limbii vii a poporului – era cel mai greu de gestionat în scris pentru niște oameni de multe ori educați în școala veche, obișnuiți cu tipărituri și cu manuscrise chirilice (cum erau în special preoții respondenți), iar altele stângaci mânători ai unui condei nu se încercat. *Rusticitatea* și *urbanitatea* au fost, cum se știe, tendințe antagonice pregnante în limba română a sfârșitului de secol XIX. Or, Hasdeu le cerea informatorilor săi – majoritatea utilizatori ai scrierii etimologice la modă în epocă – să redea fonetic și cât mai autentic acel *sermo rusticus* pe care lingvistul l-ar fi putut asculta pretutindeni în jur în acel moment, cu condiția să aibă deprinderea acestui fel de observație/ascultare; orientați însă, prin educație și prin aspirațiile personale, spre urbanitate, intelectualii de la sate deveniți peste noapte „colegi” ai lui Hasdeu – cum îi numea el, cu intenția de *captatio benevolentiae* – sigur că nu s-au putut achita decât imperfect de sarcina impusă (Cambose 2018: 395–396).

Mișcătoarea scrisoare introductivă a învățătorului N. Isbășanu, din Albești, Muscel, mărturisea dificultatea lucrării impuse lui „nemaivând niciodată ocaziune a scrie astfel de cuvinte sau în vreun autor ce cunosc să le găsec”⁶ (ms. rom. 3427, f. 138^r). Putem aprecia că buna-credință a fost regula în încercările ortografice ale respondenților, în general. Unii dintre ei s-au pliat foarte bine cel puțin pe cerințele de culegere de la sursă formulate de Hasdeu. Dovezi în acest sens pot fi considerate scrisoarea învățătorului I. Tacu, din Braniștea, plasa Siret („Acele răspunsuri parte am avut eu cunoștință de ele, ca fiu de sătean născut și crescut în comuna Smulții, plasa Siret, județ[ul] Covurlui, cât și din convorbirele ce am avut în timp de 10 ani, de când servesc ca învățător, ocupându-mă și cu puțină plugărie, ca părinții și consătenii mei, d-ale căror obiceiuri și deprinderi sănătoase nu m-am despărțit niciun moment”, ms. 3420, f. 62^r), și cea a lui A. Popovici, învățător din comuna vasludiană Doagile, care se adresa lui Hasdeu rugându-l „a scuza greșelile și ștersăturile făcute în chestionar, căci nifiind cunoscător pe deplin al vorbelor locuitorilor d-aci, am fost nevoit de a sta în mijlocul lor și a scri toate vorbile după cum mi s-au spus, fără de a mai ține cont de regulile gramaticale” (ms. rom. 3434, f. 157^r). (Având în vedere aceste particularități, în transcrierea actualizată a antroponimelor, a toponimelor și a fragmentelor de text citate am intervenit cât mai puțin posibil asupra formelor manuscrise, cu intenția de a lăsa să transpară fizionomia lingvistică a fiecărui document.)

⁶ A se vedea textul integral în anexă.

După cum constata Hasdeu însuși, în prefața *Etymologicului*, corpul de materiale primit ca urmare a lansării *Programei pentru adunarea datelor privitoare la limba română* a fost impresionant. „În interval de un an, mi-au sosit teancuri de răspunsuri de pe la preuți și mai ales de pe la învățători sătești: vro câteva adevărat prețioase, unele foarte bune, multe bunicele, aproape niciunul din care să nu se tragă o brumă de folos. [...] În casuri dubioase sau puțin lămurite, trimiteam o cartă postală cu întrebări suplimentare și mi se răspundea prin scrisori, așa că s-au mai grămădit un nou teanc din epistole primite” (Hasdeu 1886: XVIII).

Nimic nu poate înlocui, pentru un filolog, „textura” manuscrisului răsfoit de el însuși. În lipsa acesteia, o variantă *second best* ar fi transcrierea *tale quale* a documentelor. Anexa de mai jos oferă așadar cititorului filolog textul transcris în forma sa autentică, iar cititorului nefilolog, specialist în alte direcții ale umanioarelor, o variantă actualizată, cu speranța de a trezi curiozitatea, plăcerea și interesul față de detaliu, singurul în măsură să ne vorbească fără să ne mintă.

ANEXĂ
BAR, ms. rom. 3418

[1]

Fila 5^r

Am vazut coprinderea *Dotațiunei Carol* <I>⁷ și cu totul am fost mișcat. În mai multe sărbă<tori> am ținut consult cu mulți din săteni și mai cu deosebire din cei bătrâni. După cercetarea opiniu<nii> și vorbirei ce există pe aici, nu s-a putut în<telege> toate cestiunile, adică acelea ce nu există pe aici, și așa voi răspunde la cestiunile în privința <cărora> suntem pe deplin încredințați despre orice vorbă cu unu sau mai multe sensuri.//

Fila 11^r

[...] Ceea ce am auzit și eu din gura poporului, aceea am și scris; iar cestiunile ce nu sunt aci rezolvate, acelea nu s-a cunoscut, nici s-a pomenit și pentru aceea n-am avut nici ce scri.

1885, Ianuarⁱ 28,

Preot Dimitrie Receanu,

comuna Slobozia, plasa Cotmeana–Gălășești, județ Argeșⁱ.//

Fila 5^r

Am vadutŭ Coprinderea Dotațiunei Carol <...> și cu totul am fost mișcatu. În mai multe serba<...> am ținutu consultu cu mulți din săteni și mai cu deosebire din cei Bătrînî. După cercetarea opiniu<...> și vorbirei ce esista pe aici nu sa pututu în<...> tote cestiunile adică: acelea ce nu esista pe aici și așa voi respunde, la cestiunile în privința <...> suntem pe deplin încredințați despre ori-ce vorba cu unu sau mai Multe sensuri.//

Fila 11^r

[...] Ceea ce am auđitu și eu din gura poporului aceea am și scrisŭ; iar cestiunile ce nu sunt aci rezolvate acelea nu sa cunoscutu, nicŭ s'a pomenitu și pentru aceea n'am avutu nici ce scri.

1885 Ianuariŭ 28,

Preotu Dimitrie Receanu

Comuna Slobozia

Plassa Cotmeana-Gălesescŭ

Județu Argeșiu.//

[2]

Fila 13^r

Domnului B. P. Hajdeu, București

Primind la 15 ianuar a.c. un exemplar din *Dotațiunea Carol I*, privitor la datele limbii române, cu îndatorire de a răspunde la el până la finele zisei luni, m-am silit pe cât posibil a vă răspunde la toate întrebările privitoare la pronunțarea limbistică și a diferitelor ei forme

⁷ Între paranteze unghiulare < > se introduc fragmente/cuvinte care au fost scrise în manuscrisul original, dar nu sunt lizibile din diferite cauze, cel mai adesea mecanice. În cazurile în care s-au adăugat la text, în transcriere, diverse compliniri gramaticale, completări, clarificări inexistente în textul manuscris, acestea au fost scrise între croșete [].

dialectale; nu tot așa însă și în ceea ce privește credințele superstițioase ale populației de aici, cum și descântecul, și aceasta din următoarele două motive: a) nici credințele tuturor sunt aceleași, și chiar oricare ar fi, au un fel de jană [sic!]⁸ a le mărturisi, și cari de almintrelea, după cum sau nu diferă deloc de cele ale tuturor înșilor din Moldova de sus; b) în privința descântecelor nu poți afla nimic, deoarece știutorii le-au monopolizat, așa-zicând, încât pentru nimic din lume nu le-ar divulga, și aceasta pe credința că îndată ce le-ar comunica și altora-și perd influința – valoarea intrinsecă. Rezum: deocamdată, cătând a fi sermetor⁹ și ordinului ce însocia mencionatul chestionar, răspund la tot ce privește limbistica în localitate, cum și asupra chestiunilor de a căror securanță pot garanta – exclud însă pe acele de o securanță suspectă și care de almentrelea n-ar avea o influență reală decât asupra corespondenței. //

Fila 14^v

Aceste fiind cele ce deocamdată pot a vă înainta, rugându-vă a vă asicura de perfecta mea stu<...>¹⁰ mi permit a termina arătând și oarecare deziderate, rugându-vă a le aprecia:

a) O operă ca lecsiconul la care se adoperă¹¹ Academia fiind adevărată comoară limbistică și de cre<a>țiune, ar trebui ca onor. Academie să-ntervină către înaltul guvern [pentru] a înzestra până și bibliote<cile> școlilor rurale cu câte un exemplar, chiar și atunci când ar înscrie costul lor în bugetele comunit<...>¹².

b) Timpul scurt, cum și lipsa de o călăuză în adunarea acestor date dau, sum secur, un rezultat aproape nul, de aceea dacă dv. veți binevoi și condițiunile materiale permit, să depuneți la revizoratele <șco>lare în fiecare an un specim<en> din lucrare, ca cu ocaziunea conferințelor să se-ncerce pe cât posibil ei¹³ cole<cțio>narea și [a] deosebitelor cuvinte vechi ce individual m-am refuzat a le scrie de frica [de] a nu fi fost prevenit.

<...>¹⁴ corespondent, I. Petrescu,

Învățătoru comunei Brăteni, p[lasa] Ștefănești, jud[etul] Botoșani,

1885 februar 10.//

Fila 13^r

Domnului B.P. Hajdeu,

Bucurescii

Primindu la 15 ianuar a.c. unu exemplaru din „dotațiunea Carol I”, privitoru la datele limbii romane, cu indatorire de a raspunde la elu pînă la finele dizei luni, m’amu

⁸ Nu este imposibil ca respondentul, știind că termenul este de origine franceză (*gêne*), să-l fi „franzuzit” suplimentar, nazalizând greșit și excesiv *e*-ul aflat înainte de *n* (*jenă* > *jană*).

⁹ Termen neînregistrat în DLR.

¹⁰ Câteva litere ilizibile.

¹¹ A (*se*) *adopera*, vb., este un latinism specific finalului de secol XIX, cu sensul de ‘a se angaja la un *operat*’, la o scriere, la o operă; spre comparație, a se vedea s.n. *operat*: „Unii docenți de la școalele granițare l-au dat [răspunsul la întrebarea retorică dacă există date lingvistice relevante în Ardeal, n.m., A.C.] în faptă și foarte frumos prin *operatele* lor”, „toate *operatele* câte s-ar pregăti” (Barițiu 1887: 122).

¹² Câteva litere ilizibile.

¹³ Revizorii școlari.

¹⁴ Un cuvânt ilizibil.

silitu pe catu posibilu a Ve raspunde la tote intrebarile privitoare la pronunsierea limbistică si a diferiteloru ei forme dialectale; nu tot asia ense, și in ceea ce privesce credintele superstitioase ale populatiunei de aici, cum si descantecelore si aceasta din urmetorele doue motive: a) nici credintele tuturorora sunt aceleasiu si chiar ori-care aru fi au un felu de jană a le marturisi si cari de almintrelea, dupe cum sau nu difera de locu de cele ale tuturorora inșiloru din Moldova de Sus; b) in privinta descanteceloru nu poti afla nimic, de ore-ce sciutorii le-au monopolisat – asia dicendu, in cat pentru nimic din lume nu le-aru divulga și aceasta pe credinta ca îndata ce le'aru comunica si altora 'si perdu influinta – valórea intrinsica. Resumu: de ocamdata, catandu a fi sermetoru si ordinului ce insocia mencionatulu Cuestionaru, respundu la tot ce privesce limbistica in localitate cum si asupra cuestiuniloru de a caroru securanța potu garanta – excluđu ense pe acele de o securanta suspecta si care de almentrelea n'aru avea o influenta reala de cat asupra correspondentei.//

Fila 14^v

Aceste fiind cele ce de o cam data pot a ve înainta, rugandu-ve a ve asicura de perfecta mea stu<...>mi permit a termina aratand si ore care desiderate, rugandu-ve a le aprecia:

a) O opera ca Lecsiconulu la care se adopera Academia fiind adeverata comora limbistica si de cre<...>tiune ar trebui ca Onor. Academie sa'ntervina catre inaltul guvernŭ a indestra pene si bibliote<...> scoliloru rurale cu cate unu exemplar, chiar si atunci cand ar înscrie costulu lor în budgetele comunit<...>

b) Timpul scurt cum si lipsa de o calauza in adunarea acestor date dau, – sum secur, unu result<...> aproape nul de aceea daca Dv. veti bine voi si conditiunele materiale permit sa depuneti la revisoratele <...>lare in fiecare anu unu specim<...> din lucrare, ca cu ocaziunea conferintelor sa se 'ncerce pe cat posibil ei cole<...>narea si deosebitelor cuvinte vechi ce individual m'am refusat ale scrie de frica a nu fi fost prevenitu.

<...> correspondentu. –

I. Petrescu,

Invetatoru Comunei Bratenii

P. Stefanescii Jud. Botosanii

1885 Februar 10//

[3]

Fila 115^r

Stimabile domnule Hașdău,

Mă grăbesc a răspunde, cu deosebit respect, la carta poștală ce am priimit de la Domnia Voastră și a da lămuriri amănunțite asupra cuvintelor hârbar și pandelă.

1) Cuvântul hârbar se întrebuițează foarte des în vorbire p-aici și se zice despre porci când mănâncă cu lăcomie orice.

Se mai întrebuițează și între persoane, în mod alegoric, când bunăoară un om este prea obraznic, sau când dă năvală să afle tot ce nu-l interesează pe el; d.es., doi sau mai mulți vorbesc și acelu ce vine de se amestecă în vorbă i se zice hârbar, sau//

Fila 115v

când unii mănâncă și acel[ui] ce se pune la masă nechemat i se zice iarăși *hârbar* – sau când un om caută și răscolește diferitele lucruri din casele pe unde se duce, se zice iarăși că este *hârbar* – și în alte împrejurări de felul acestora.

2) Cuvântul *pandelă*, asemenea, se întrebuințează mai în toate zilele de toți locuitorii d'aici și mai cu seamă de muncitorii din orașul Brăila. El se intonează pe silaba a 2-a. Prin el se înțelege mezul zilei. Câteodată se pune și ca nume de oameni sau de femei, d.es. Pandlele¹⁵ sau Pandela.//

Fila 116r

Acest cuvânt poate că și-a luat naștere de la streinii veniți sau carii veniau la Brăila pentru comerț, și iată cum: muncitorii din Brăila lucrau la încărcarea sau descărcarea vapoarelor, corăbiilor etc. sosite în port, până când o *pandelă*, sau drapel, sau steag care era ridicat se lăsa jos, adică la mezul zilei, când după un cias sau 2 se ridica și iarăși începeau să lucreze – și se poate că acest cuvânt l-a împrumutat numai locuitorii ce veniau pe la porturi ca să-și desfacă produsele lor agricole și așa s-a lăsat cunoașterea lui//

Fila 116v

în comunele de pe lângă porturi.

Aceste sunt lămuririle ce le pot da eu.

Sunt, cu toată stima,

Al Domniei Voastre serv,

T. N. Popârlan

Învățător, comuna Cazasu, jud[eu]l] Brăila

1885, octombrie 18//

Fila 115r

Stimabile Domnule Hașdău,

*Mă grăbesc să răspund, cu deosebită respect, la carta poștală ce am primit de la Domnia Voastră, și a da lămuriri amănunțite asupra cuvintelor **hârbar** și **pandelă**.*

*1. Cuvântul **hârbar** se întrebuințează foarte des în vorbire p'aici, și se dice despre porci când mănâncă cu lăcomie ori-ce.*

*Se mai întrebuințează și între persoane în mod alegoric, când bune-ora un om este prea obrascic, sau când dă năvală se așteaptă tot ce nu-l interesează pe el. d.es. 2 sau mai mulți vorbesc și acelui ce vine de se amestecă în vorbă și se dice **hârbar**, sau//*

Fila 115v

*când unii mănâncă și acelui ce se pune la masă nechemat, i se dice iarăși **hârbar** – sau când un om caută și rescolesc diferitele lucruri din casele pe unde se duce, se dice iarăși că este **hârbar** – și în alte împrejurări de felul acestora.*

*Cuvântul **pandelă** asemenea se întrebuințează mai în toate zilele de toți locuitorii d'aici și mai cu seamă de muncitorii din orașul Braila. El se intonează pe silaba a 2-a. Prin*

¹⁵ Apropiere sau deducție greșită a respondentului. *Pandlele* provine din *Pantelimon* (< ngr. Παντελείμων/ *Panteleimon*, 'atotmilostiv').

eli se înțelege meșul Țilei. Câte o dată se pune și ca nume de ómení saũ de femeí d.es. Pandele saũ Pandela.//

Fila 116'

*Acestũ cuvẽntũ póte cã și-a luatũ nascere de la streinii veniți saũ carií veniaũ la Braila pentru comerciũ, și iatã cumũ: muncitorii din Braila lucraũ la încãrcarea saũ descãrcarea vapórelorũ, corãbielorũ etc. sosite în portũ, pãnã când o **pandelã**, saũ drapelũ saũ steagũ care erã ridicatũ se lãsa josũ, adicã la meșul Țilei, când dupẽ unũ ciasũ saũ 2 se ridica și iarãși începẽu să lucreze, – și se póte cã acestũ cuvẽntũ la împrumutatũ numai locuitorii ce veniaũ pe la porturi ca să 'și desfacã productele lorũ agricole, și așa sa lãțitũ cunóscerea lui//*

Fila 116'

în comunile de pe lêngã porturi.

Aceste suntũ lãmuririle ce le potũ da eũ.

Suntũ cu tótã stima

Al Domniei Vóstre servũ

T. N. Popãrlan

Învețatorũ comuna

Cazasu jud. Braila

1885 Octombree 18//

[4]

Fila 251'

Rãspuns la întrebãrile din cestionarul domnului B.P. Hãsdãu
Învãțatorul școalei din comuna Naziru, plasa Vãdeni, judeciul¹⁶ Brãila
V. Mocanu

Naziru, 1885, aprilie 27

Înainte de a începe rãspunsul la parte din întrebãrile coprinsã în cestionar, simt necesar a da prin câteva cuvinte espicare, ca să poatã fi înțelesã cele scrisã.

Citind cestionarulu, dupã pãrerea mea am împãrțit întrebãrile în douã: partea întâia sunt relative numai vorbirei și//

Fila 251'

limbei poporului, și partea din urmã au de scop de a afla <mai> mult obiceiurile, decãt limba.

Sã fie bine înțeles cã la întrebãrile relative limbei la care n-am rãspuns, poporul vorbește bine; iarã la cele relative <mai> mult obiceiurilor, n-am rãspuns numai la acelea care nu sunt cunoscute deloc prin localitate.

Așea, întrebãrile asupra cãrorã am de<plinã> cunoștințã spre a rãspunde sunt urmãtoarele. [...]

¹⁶ Ca peste tot în transcrierea actualizatã a materialelor, am pãstrat ortografiile depãșite, când le-am considerat relevante din punct de vedere cultural.

Fila 251^r

*Responsă la întrebările din chestionarul domnului B. P. Hâsdău.
Învățătorul școlii din comuna Naziru, plas'a Vădeni judeciulu Brail'a
V. Mocanu*

Naziru, 1885, Aprilie 27

Inainte de a începe responsulu la parte din întrebările coprinsă în chestionaru, simtu necesaru a da prin cateva cuvinte esplicare, ca să pôtă fi întelesă cele scrisă.

Citindu chestionarulu, după parerea mé am înparțitu întrebările în doue: partea antaia suntu relative numai vorbirei și//

Fila 251^v

limbei poporului, și partea din urmă au de scopu de a afla <...> multu obiceiurile de catu limb'a.

Să fiă bine înțelesu că la întrebările relative limbei la care n'am responsu, poporulu vorbesce bine; érá la cele relative <...> multu obiceiuriloru, n'am responsă numai la acelea care nu suntu cunoscute deloc prin localitate.

Asé întrebările asupra căror'a am de<...> cunoscința spre a respunde suntu urmetórele. [...]

[5]

Fila 290^v

[...] Greșalile ce veți găsi atât în scris, cât și în vorbire, le veți atribui stării materiale în care ne aflăm noi, preoții de la comunile rurale; căci suntem siliți a întrebuița timpul mai mult la munca câmpului, spre a putea întreține familiile cum trebuie, decât pentru cultura intelectuală.

Preotul Șarban Ioniță

D-sale, domnului B. Petricescu [sic]-Hasdeu, București//

Fila 290^v

[...] Greșalile, ce veți găsi atât în scris, cât și în vorbire, le veți atribui stări materiale, în care ne aflăm noi Preoți de la comunile rurale; căci sântem siliți a întrebuița timpul mai multu la munca câmpului, spre a putea întreține familiile cum trebuie, de cât pentru cultura intelectuală.

Preotul Șarban Ioniță

d-sale

domnului B. Petricescu-Hasdeu, Bucuresc.//

BAR, ms. rom. 3419

[6]

Fila 2^r

România

Învățătorul școlii din comuna Beceni, județu Buzău

No. 6

anul 1885, mai 12

Domnule,

Respectos înaintez Domniei Voastre, pe lângă aceasta, un tablău de răspunsurile ce am putut culege la Programa pentru adunarea datelor.

Primiți, vă rog, domnule, stima și devotamentul ce vă păstrez.

Învățător I. Constantinescu

Domniei Sale, domnu B. P. Hasdeu, la București//

Fila 2^r

Romania

Învățătorul Școlii

Din comuna Beceni

Județul Buzău

Anul 1885, Maiu 12

No. 6

Domnule

Respectos înainteu, Domniei-Voastre, pe lângă acesta unu tablău de răspunsurile, ce am putut culege la programa pentru adunarea datelor.

Primiți, Vă rogu, Domnule, Stima și devotamentulu ce vă păstrezu.

Învățătoru I. Constantinescu

Domniei-Sale,

Domnu B. P. Hasdeu la Bucuresci//

[7]

Fila 20^r

România

Învățătorul școlii de băieți, comuna Boldești

No. 35

1885, aprilie 10

Domnule Hasdeu,

Fiind însărcinați a răspunde la întrebările puse de D-voastră în broșura cu titlul *Dotațiunea Carol I. Programa pentru adunarea datelor privitoare la limba română*, respectos vă supun la cunoștința D-voastră numai răspunsurile acelea de care am deplină cunoștință și pe care le-am aflat cu di-amănuntul de la cei bătrâni.

Binevoșiți, vă rog, domnule Hasdeu, a primi semnele adâncului respect și înaltei considerații ce vă păstrez.

Învățător T. Răducăneanu

Domniei Sale, domnului B. P. Hasdeu, București//

Fila 20^r

1885, Aprilie 10

România
Învățătorul școlii de băieți
Comuna Boldești
No. 35

Domnule Hasdeu,

Fiindu însărcinați a răspunde la întrebările puse de D-vastră în broșura cu titlul
Dotățiunea Carol I. Programa pentru adunaria Datelor privitoare la limba Româna.
Respectos vă supun la cunoștința D-vastră, numai răspunsurile acelea de care am
deplină cunoștință și pe care le-am aflat cu diamenuntul de la cei bătrâni.

Bine-voiți, ve rogu, Domnule Hasdeu, a primi semnele adâncului respect și înaltei
considerații, ce vă păstrez.

Invețator T. Răducăneanu

Domniei-Sale,
Domnului B. P. Hasdeu București//

[8]

Fila 114^r

Învățătorul școlii din comuna Glod-Siliștea, plasa Tohani, județul Buzău
No. 39

Adunarea datelor pentru limba română
Onor. domnului B. P. Hajdeu,
Profesor și membru Academiei Române, la București//

Fila 115^r

Am răspuns numai la acele întrebări cari¹⁷ privesc localitatea și de cari am avut
deplină cunoștință.

N-am răspuns la acelea cari nu conrespund localității și la acelea cari am crezut că
sunt generale și al căror răspuns e același în toată țara.//

Fila 114^r

Învățătorul Școlii din Comuna Glod Silistea
Plasa Tohani Județul Buzău
No. 39

Adunarea Datelor pentru Limba Română
Onoru
Domnului B. P. Hajdeu,
Profesor și membru Academiei Române.
La București//

Fila 115^r

Am răspuns numai la acele întrebări, care privesc localitatea, și de care am
avut deplină cunoștință.

¹⁷ Semn diacritic special: respondentul pune pe e un punct ca la i, astfel încât grafia rezultată este „dublă” (carê, localitățêi). Am transcris cari prin comparație cu alte locuri din răspunsurile învățătorului.

Nam răspunsă la acelea cari nu conrespundă localităței, și la acelea care am cređută că sântă generale și al căror răspunsă, e același în totă țara.//

BAR, ms. rom. 3420

[9]

Fila 2^r

1885, aprilie 13/27

Regatul României

Învățătorul școlii de băieți din comuna Băleni, plasa Siret, județul Covurlui

No. 22

Domnule membru!

Spre satisfacerea ord. domnului prefect al acestui judeciu, sub no. 9997, motivat de ord. domnului revisor școlar al acestui judeciu, no. 165, și acesta derivat din ord. circular al domnului ministru al instrucțiunii publice no. 7597, subsemnatul respectos vă presint alăturat de aciasta răspunsul la Programa Domniei Voastre pentru adunarea datelor privitoare la limba română, ca să binevoiți a regula cele cuvinite.

Binevoiți, vă rog, domnule membru, a primi asigurarea respectului ce vă păstrez.

Învățător Paul S. Mităchesku

Domniei Seale,

Domnului B. P. Hasdeu, membru în Consiliul permanent al instrucțiunii și membru Academiei Române, București//

Fila 2^r

1885 Aprilie 13/ 27

Regatul României

Învățătorul școlii de băieți

din

Comuna Băleni

Plasa Siret, Județul Covurlui

No. 22

Domnule Membru!

Spre satisfacerea ord. Domnului Prefectă al acestui judeciu sub No. 9,997, motivat de ord. Domnului Revisor școlar al acestui judeciu No. 165 și acăsta derivat din ord. Circular al Domnului Ministru al instrucțiunii publice No. 7,597; subsemnatul respectos vă presint alăturat de aciasta răspunsul la programa Domniei-Văstre pentru adunarea datelor privitoare la limba Română, ca să binevoiți a regula cele cuvinite.

Binevoiți vă rog Domnule Membru, a primi asigurarea respectului ce vă pastrez.

Învățător, Paul S. Mităchesku

Domniei-Selle,

Domnului B. P. Hasdeu membru în Consiliul permanent al Instrucțiunii și membru Academiei Române

București//

[10]

Fila 28^r
 România
 Învățătorul școlii micste¹⁸ din comuna Baneș
 No. 88

1885, iunie 1

Domnule,

Cu onoare alăturat pe lângă aceasta vi să înainteste [*sic*] răspunsurile la chestionariul Domniei Voastre, spre cuvenita regulă.

Binevoii, vă rog, domnule, a primi încredințarea preaosebitei mele considerații și respectul ce vă conserv.

Învățător, Al. Grossu
 Domniei Sale,
 Domnului B. P. Hșdeu [*sic*], la București//

Fila 33^v

[...] Aceste puține ecpresiuni culese din gura locuitorilor în diferite ocațiuni la convorbirele cu ei, de cele mai multe ori pe la primărie, duminica și sărbătoaria, și la alte afacere ce am avut pentru a pute să fur cum și ce și în care mod vorbesc ei mai mult; pentru cari subscriu ca învățător al școlii micste din comuna Băneasa, plasa Horincia, judeciu Covurlui.

1885, mai 15

Învățător Al. Grossu//

*Fila 28^r
 România
 Învețătorul Scolii
 micste din
 Comuna Banes
 No. 88
 1885 Iunie I
 Domnule,*

Cu onore Aleturatu pe langa acésta vi să înainteste respunsurile la chestionariul Domniei Vostre spre cuvenita regula.

Bine voiți ve rog Domnule a primi încredințaria pré osebitei mele considerații și respectul ce ve conservu.

*Învețător Al. Grossu
 Domniei Salle
 Domnului B. P. Hșdeu la București//*

¹⁸ Păstrăm în transcrierea actualizată grafia cu *cs*, în cazuri precum acesta, spre a diferenția respondenții care foloseau litera *x* de cei care nu o foloseau – un indiciu al școlii lingvistice pe care o urmau (și, poate, al prezenței sau absenței cunoștințelor de limbă franceză, care i-ar fi familiarizat cu utilizarea literei *x*).

Fila 33^v

[...] Aceste puține ecspresiuni culese din gura locuitoriloru în diferite ocațiuni la convorbirele cu ei de cele mai multe ori pe la Primarie Duminica și sarbatoria și la alte afacere ce am avutu pentru a pute să furu cum și ce și în care modu vorbescu ei mai multu, pentru cari subscriu ca Învățător alu Scôlei micste din comuna Bănesa, Plasa Horincia judeciu Covurlui.

1885 Maiu 15

Învețător Al. Grossu//

BAR, ms. rom. 3422

[11]

Fila 129^r

România

Învățătorul școalei rurale grd. II Ciupercenii din plasa Câmpu, jud[etul] Dolji

No. 51

30 aprilie 1885

Stimabile domn,

Aș fi răspuns de mai nainte la chestionarul Domniei Voastre, însă am avut o mare piedică: după ce am terminat serviciul militar – în care mă aflam în timpul când ni s-a trimis chestionarul Domniei Voastre, am fost isbit de o inflamație catarală a ochilor, cu roșăță și dureri înțepătoare (interne), așa că din luna lui ianuarie și până în prezent n-am putut lucra (scrierea mai cu seamă) decât ziua, iar noaptea, la lumină, scrierea-mi este cu neputință (pedepsitoare).

Nădăjduiam să aflu vreo doctorie, ca tămăduindu-mă să poci lucra; seau așteptam să răspund în vacanția cea mare (când este timp la îndemână, nefiind classă); dar, primind ordinul domnului revisor, urmat după al onorab. minister, cu respect mă grăbesc a vă trimite răspunsurile ce am adunat până acum la întrebările asupra cărora am cunoștință mai lămurită. [...]

Fila 130^r

[...] Primiți, vă rog, stimabile domn, încredințarea adâncului respect și înaltei stime ce vă păstrez.

Învățător, I. Georgescu//

Fila 129^r

30 Aprilie 1885

România

Învățătorul școalei rurale grd. II

„Ciupercenii”

din plasa Câmpu, jud. Doljiu

No. 51

Stimabile Domnă,

Aș fi răspuns de mai nainte la chestionarul Domniei-Voastre, însă am avut o mare piedică: După ce am terminat serviciul militar – în care mă aflam în timpul când ni s'a trimis chestionarul Domniei-Voastre, am fost isbit de o inflamație catarală a ochilor

cu roșată și dureri înțepătoare (interne); așa că din luna lui Ianuarie și până în prezent n'amă putut lucra (scrierea mai cu sémă) de cât ziua; iar nóptea la lumină, scrierea'mi este cu neputință (pedepsitoare).

Nădăjduiamă să aflu vre-o doctorie ca tāmăduindu-mă să pociu lucra; séu așteptamă să respundă în vacanția cea mare (când este timpă la îndemână nefiind classă); dar, primind ordinul Domnului Revisor, urmată după ală Onorab. Minister, cu respectă mă grăbescă a Vă trimite răspunsurile, ce amă adunat până acum, la întrebările asupra cărora amă cunosciniță mai lămurită. [...]

Fila 130^r

[...] Primiți Vă rog, Stimabile Domnă, încredințarea adencului respectă și înaltei stime ce Vă păstrezi.

Învățător I. Georgescu//

BAR, ms. rom. 3425

[12]

Fila 337^r

Prea respectabile domnule Hasdeu!

Permiteți-mi, vă rog, că ieu îndrăsneala, silit de poziția mea socială, să vă propun o rugămintă sufletească ca la o persoană ce nu v-am văzut niciodată, precum nici Domnia Voastră pe mine; cu toate aceste, am mare credință că înalta știință și favoarea cu care v-a înzestrat bunul D-zeu poate să facă c-un sângur cuvânt//

Fila 337^v

fericită pe o ființă fără sprijin...

Iată acea rugămintă:

Vă rog foarte mult să binevoiti a fi protectorul meu la București în împrejurarea următoare:

De doi ani stăruie pe lângă șeful meu imediat ca să mă permute la cotuna Focurile, din comuna Belcești, pl[asa] Bahlui, județul Iași, unde-mi am părinții bătrâni și infirmii, proprietatea mea și a nevestei mele (opt fălci de pământ și casă), iar la Gropnița țin case cu chirie și fără local de școală, dacă vroiesc să cultiv puțin, plătesc cât nu//

Fila 338^r

face pe pământ, iar pământul meu de la Focuri sunt nevoit de a-l da în dar, mai fără niciun profit, și câte alte neajunsuri, din care cauză întimpin cele mai mari greuți, atât ca învățător (de 10 ani), cât și ca gospodar.

Cu toate aceste, sub pretext foarte întunecatu nu mi se acordă această favoare de cătră șeful meu, deși sunt la o școală de gr[adul] I^u, iar aceia unde vroiesc să mă permut este de grad[ul] II și cu-n învățător holtei. – Acesta însă, în paguba sănătății, reputațiunei mele de învățător, precum mai mult și a poziției mele sociale, pentru că sunt lipsit de sprijin.//

Fila 338^v

iar din partea șefului meu nu e altceva decât o simplă ambițiune care mă mână din an [în an].

Sunt, cu cel mai profund respect, al dv. serv,

I. Vassiliu

P.S. În asemenea descurajare fiind, vă rog sfătuiți-mă ce-i de făcut sau altfel, cum veți binevoi... Căci D-zeu pentru acest mare bine va revărsa binefacerile Sale peste dv. și urmașii dv.

Gropnița, 2 Iunie 1885//

Fila 337^r

Prea Respectabile Domnule Hasdeu!

Permiteți-mi vă rog că ieș îndrăsnéla silitu de poziția mea socială să vă propun o rugăminte sufletescă ca la o persoană ce nu v'am văđutú nicí o dată precumú nicí Domnia vóstră pe mine; cu tóte aceste amú mare credință că înalta sciință și favórea cu care v'a înzestratu bunulú D-đeu, póte se facă c'un singurú cuvintú//

Fila 337^v

fericită pe o ființă fără sprijinú...

Iată acea rugăminte:

Vă rogú fórté multu se bine voiți a fi protectorulú meu la Bucuresci în împrejurarea următóre:

De doi ani stăruí pe lângă șefulú meu imediatu ca se mă permuté la cotuna Focurile din comuna Belcești, pl. Bahlui județulú Iași, unde'mí amú părinții bătráni și infirmí, proprietatea mea și a nevastei mele (optu falci de pământu și casă), iar la Gropnița țin case cu chirie și fără localú de școlă, dacă vroescu să cultiv puțin plătescú câtu nu//

Fila 338^r

face pe pământu; iar pământulú meu de la Focuri suntu nevoitu de a'l da în dar, mai fără nicí un profitu, și câte alte ne ajunsurí, din care cauză întimpin cele mai mari greuăți, atátú ca învėjătorú (de 10 ani), câtú și ca gospodarú.

Cu tóte aceste sub pretextú fórté întunecatu nu mi-se acordă acéstă favóre de cătră șefulu meu, de și suntu la o școlă de gr. I^a iar aceia unde vroescú se mă permutu este de grad. II și cu'n învėjătorú holtei. – Acesta înse în paguba sănătăței, reputațiunei mele de învėjătorú precum mai multú și a poziției mele sociale, pentru că suntu lipsitu de sprijinu,//

Fila 338^v

iar din partea șefuluí meu nu e alt ce-va de câtu o simplă ambițiune care mă mână din anu.

Suntu cu cel mai profund respectu al D. v. servu

I. Vassiliu

P.S. În asemenea descurajare fiindú vă rogú sfătuiți-mă cei de făcutu sau alt-felú cum veți bine voi...

Căci D-đeu pentru acestú mare bine, va revarsa bine facerile Sale peste DV și urmașii DV.

Gropnița, 2 Iunie 1885//

BAR, ms. rom. 3427

[13]

Fila 138^r

România

Învățătorul școlii din comuna Albești, jud[eu]l Muscel

No. 3

1885, iulie 8

Respectabile domn,

Subsemnatul, deși am primit cu rezinațiune personală un exemplar de Programa pentru adunarea datelor privitoare la limba română, totuși incomoditatea localului de școală, fiind construcție veche, și aglomerațiunea elevilor, în număr de peste 50, divisați în 5 clase și-n aceeași sală, m-a pus în regretabila pozițiune a nu putea trimete răspunsurile în chestiune până astăzi.

Vă anez, dar, cu tot respectul, un n[r]. de 95 răspunsuri, cu rugăciune să binevoiți a-mi scusa atât stilul, care m-am silit a-l reproduce curat al poporului, cât și etimologia, nemaivând niciodată ocaziune a scrie astfel de cuvinte sau în vreun autor ce cunosc să le găsesc.

Binevoiți, domnule, a priimi respectele mele cele mai depline.

Învățător, N. Isbășanu

Domniei Seale,

D-lui D[ir.?] B. P. Hasdeu, la București

*Fila 138^r**1885, Iulie 8**România**Învețătorul școlii**din**Comuna Albesci**Jud. Muscelu**No. 3**Respectabile Domn,*

Sub-semnatul de și am primit cu rezinațiune personală un exemplar de programa pentru adunarea datelor privitoare la limba română, totuși incomoditatea localului de școlă fiind construcție veche și aglomerațiunea elevilor în număr de peste 50 divisați în 5 clase și'n aceeași sală, m'a pus în regretabila pozițiune a nu putea trimete răspunsurile în chestiune până astăzi.

Vă anez dar cu tot respectul un N. de 95 răspunsuri cu rugăciune să bine voiți a'mi scusa atât stilul, care m'am silit a-l reproduce curat al poporului, cât și etimologia, nema având nici o dată ocaziune a scrie ast-fel de cuvinte sau în vre un autor, ce cunosc, să le găsesc.

Bine voiți, Domnule, a priimi respectele mele cele mai depline.

Învețător, N. Isbășanu

Domniei-Séle

D-lui D[?] B. P. Hasdeu

La Bucuresci

BAR, ms. rom. 3431

[14]

Fila 478^r

Regatul României

Școala rurală [a] comunei Țigănești, plasa Bârlad, județul Tecuci

No. 65

Domnule Hasdeu,

În sânul poporului stă ascunsă o bogată literatură, oamenii de știință au văzut acest tesa[u]r, de aceia din ce în ce-și dau silințele a pipăi, a scrie și a cunoaște acest precios odor ce posedă poporul.

În toate țările culte oamenii de știință s-a pus a culege, a studia și a da la lumină prin tipărire modul cum simția, cugeta și obiceiurile lui din secolele trecute.

Pătruns și Domnia Voastră de această măriață ocupațiune, ați combinat un cesteonar, făcându-ne și nouă, învățătorilor din popor, onoare trâmățându-l, invitându-ne a vă procura cuvinte de care poporul se servește pe la noi, la

Domniei Seale

Domnului B. P. Hasdeu, membru în Academia Română//

Fila 478^v

care mă grăbesc a răspunde, deși numai în parte, poate, voi satisface ardintele Domniei Voastre dorințe.

Sperez, onorab[ile] domnule Hasdeu, că Domnia Voastră, care totdeauna ați văzut limpede și simțit patriotic lipsurile națiunei române, veți binevoi a primi și neînsemnatul meu manuscris ce cu respect vă-l înaintez, conform regulilor stabilite în această privință, odată cu acest raport.

Primiți, vă rog, onor. domnule Hasdeu, divotamentul și multă stimă ce vă port.

Învățător, C. Decusară

1884, octombri 28//

Fila 478^r

Regatul României

Scoala rurală

Comunei Țigănesci, plasa

Barladu județulu

Tecuciū

No. 65

Domnule Hasdeu,

În sinul poporului stă ascunse o bogată litiratură, ómenii de sciințe au vedutǎ acestu tesarǎ de aceia din ce in ce'și dau silințele: a pipăi, a scrie și a cunósce acestǎ preciosǎ odorǎ ce posede poporulǎ.

În tóte țárele culte ómenii de sciințe sa pusǎ a culege, a studiia și a da la lumină prin tipárire modulǎ cum simția, cugeta și obiceiurile lui din secolele trecute.

Pătrunsă și Domnia-Voastră, de această măriașe ocupațiune ați combinat un cesteonoră, facandu-ne și nouă, Învătătoriloră din poporă onore trameșindu-lă, invitandu-ne a Ve procura cuvinte de care poporulă se serveșce pe la noi la

Domniei-Séle

Domnului B. P. Hasdeu, membră în Academia Română//

Fila 478^v

care mă grăbescă a respunde, de și numai in parte pôte voi satisface ardintele Domniei-Voștre dorinșe.

Spereză, Onorab. Domnule Hasdeu, ca Domnia-Voastră, care tot-d'a-una ați veșută limpede și simșită patriotică lipsurile nașionei române veti bine voi a primi și neinsemnatulă meș manuscrisă ce cu respect ve 'lă innaintesă conformă reguliloră stabilite in acestă privinșe – odata cu acest raport.

Primiși, Vě rog, Onor. Domnule Hasdeu, divotamentulu și multă stimă ce Ve portu.

Învătătoră, C. Decusară

1884, Octombri 28//

BIBLIOGRAFIE

- Barișiu 1887 = George Barișiu, *Programa pentru adunarea dateloră privitoare la limb'a româna, de B.P. Hasdeu*, în „Transilvania”, anul XVIII, nr. 15–16.
- Cambose 2018 = Astrid Cambose, *Fonduri arhivistice inedite: rășpunsurile la Chestionarul lingvistic B.P. Hasdeu*, în Ofelia Ichim, Luminișa Botoșineanu, Daniela Butnaru, Marius-Radu Clim, Veronica Olariu (editori), *Clasic și modern în cercetarea filologică românească actuală*, Iași, Editura Universitășii „Alexandru Ioan Cuza”, p. 393–404.
- Gheșie 1978 = Ion Gheșie, *Istoria limbii române literare. Privire sintetică*, București, Editura Știinșifică și Enciclopedică.
- Hasdeu 1884 = B.P. Hasdeu, *Dotașiunea Carol I. Programa pentru adunarea datelor privitoare la limba română*, București, Tipografia Academiei Române.
- Hasdeu 1886 = B. Petriceicu-Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicșionarul limbei istorice și poporane a românilor*, tomul I, București, Stabilimentul Grafic Socec & Teclu.
- Mușlea, Bîrlea 2010 = Ion Mușlea, Ovidiu Bîrlea, *Tipologia folclorului. Din rășpunsurile la Chestionarele B.P. Hasdeu*, cu un cuvânt-înainte de Ion Taloș, edișia a doua revăzută și întregită de Ioan I. Mușlea, București, Editura Academiei Române.

LETTERS AND INTRODUCTIONS FROM THE RESPONDENTS TO B.P. HASDEU'S LINGUISTIC QUESTIONNAIRE

ABSTRACT

The responses received by B.P. Hasdeu to the linguistic questionnaire he launched in 1884 (namely, *King Carol the First's donation. The programme for gathering data on Romanian*

language) came from hundreds of primary and secondary school teachers, priests, abbots, church treasurers etc. and only from a very few folklore collectors. Therefore, many collections are prefaced by letters and introductions signalling a wide range of perspectives, motivations, reasonings and understandings of Hasdeu's undertaking from the part of his respondents. The present article focuses on the peculiarities of the most relevant of these openings, analysing the social, economic, administrative and cultural contexts they speak of. The main idea is that the more than 8500 files of this great fund, considered the most important Romanian manuscript collection of folklore, have not come solely and perhaps not even mainly out of romantic enthusiasm; on the contrary, many respondents have been pressed to answer the questionnaire by the church, the Ministry of Education or other political authorities. Nonetheless, the information it offers is very reach and, apart from the fund in itself, one could also analyse the relevant contexts provided in the introductions.

Keywords: *Romanian 19th century folklore, B.P. Hasdeu, 1884 linguistic questionnaire, respondents, introductions.*